

Андрія Курбського до цього правителя.

Далі маємо низку творів філософського характеру, які, зокрема, стосуються й питань логіки. Це – «Сказання про логіку», «Від другої діалектики Іоанна Спанінберга витлумачення про силогізм», передмови до «Нового Маргариту» та книги Іоанна Дамаскіна «Небеса», примітки (на полях) до перекладів Іоанна Златоуста й Дамаскіна. Курбському також приписують компілятивну «Історію про восьмий собор», яку нібито він склав у 80-і роки XVI ст. Однак, схоже, джерелом цього твору є твір Клірика Острозького «Історія про літрийський, тобто розбійницький, Ферарський чи Флорентійський собор», опублікований у Острозі в 1598 р. [2]

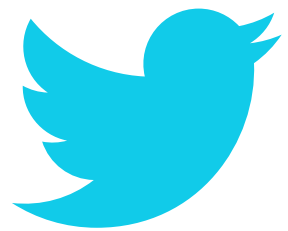
Його також вважають автором низки перекладів творів знаних ромейських (візантійських) авторів. До них належать окремі слова Іоанна Златоуста; діалог патріарха Геннадія; «Богослів'я», «Діалектика» та інші твори Іоанна Дамаскіна; деякі твори та уривки з них Діонісія Ареопагіта, Григорія Богослова, Василя Великого, Євсевія тощо.

Зрештою, маємо два десятка листів Андрія Курбського, чи то Андрія Ярославського, до різних осіб, написаних ним під час його перебування на Волині (переважно в 70-их роках XVI ст.). Це листи до ченців, книжників, представників нобілітету, міщан. Із них датовані лише три листи – до Кодіяна Чаплича (21 березня 1575 р.), Древінського (1576), Семена Сідляра (січень 1580). При чому останній начебто був написаний у Милинчичах, де тривалий час проживав Курбський. Принаймні в ньому є вказівка на місце написання. Є також два листи до Василя-Костянтина Острозького, в яких йдеться про книгу Петра Скарги «Про єдність костелу божого під єдиним пастирем». Ці листи могли з'явитися не раніше 1577 р., тобто року виходу цієї книги. Ймовірно, вся ця переписка відноситься десь до другої половини 70-х – початку 80-х рр. XVI ст. [3]

Вказані листи дають цікаву картину інтелектуального життя на західноукраїнських землях у час, коли тут поширювалися протестантські течії, відбувалося проникнення католицизму, велися різноманітні богословські дискусії.

Читайте також: **Українська ікона: історія розквіту й зникнення. Та чим відрізняється від російської**

Один уже перелік зазначених праць і побіжне знайомство з ними не може не вражати. Із них випливає, що їхній автор добре знав старослов'янську книжність; грецьку та латинську мови (останню ніби він вивчив у зрілому віці); добре орієнтувався в середньовічній ромейській літературі; розбирався в богословських проблемах, які стосувалися розбіжностей між православними, католиками й протестантами; орієнтувався в релігійно-культурних питаннях, що цікавили інтелектуалів України другої половини XVI ст. Окрім того, він чудово знав політичне життя Московії за часів Івана Грозного й вів «політологічну дискусію» з цим царем.

Андрій Курбський / Джерело фото: Вікіпедія

Міф про Андрія Курбського мав свою «логіку» становлення й розвитку. До нас дійшли не оригінали творів, а т. зв. «Збірник Курбського», який включає приписувані цьому князю твори та переклади. Вони були укладені в Московії десь у останній третині XVII ст. Як вони уклалися і хто займався цим, ми не знаємо. Схоже, це й далі залишиться «таємницею за сімома печатями».

Дозволимо собі з цього приводу висловити таку гіпотезу. Це був час, коли до Московії прибуло багато книжників з України. Останні були освіченіші за московитів і помітно вплинули на культуру тогочасної Московської держави. Так, ними тут у 1685 р. був заснований перший вищий навчальний заклад Московська слов'яно-греко-латинська академія. Її реорганізував за зразком Києво-Могилянської академії Стефан Яворський. При цьому з 1701 по 1762 з Києва до Московської академії прибуло 95 викладачів і студентів [4]. Бо в Московії не було ні належних викладацьких кадрів, ні навіть бажаючих студіювати в такому навчальному закладі. Однак українських книжників, що прибували в Московію, часто сприймали як «недостають правовірних», навіть як еретиків, котрі зазнали західних (католицьких і протестантських) впливів. Тому їм постійно доводилося демонструвати свою правовірність.

У цьому плані непогано міг би послужити «Збірник Курбського». Адже він демонстрував, що на українських землях були православні традиції. Останні, зокрема,

пов'язувалися з московітом Курбським. Збірники також показували, що в цього діяча було відносно широке коло соратників в Україні, на Волині зокрема, які разом з ним відстоювали чистоту православ'я, боролися з різними ересями (в т. ч. й московськими еретиками!).

Українських емігрантів, які опинилися в Московії, не міг задовольняти деспотичний режим у цій державі. Адже вони звикли до певної свободи. Листи ж Курбського до Івана Грозного і особливо його «Історія великого князя московського...» виглядали як заперечення цього деспотизму. Освячені авторитетом відомої людини, ці твори не могли не імпонувати українським емігрантам. Тому можемо припустити, що спочатку міф про Курбського був витворений саме в їхньому середовищі.

Друге дихання цей міф отримав у 30-40-х рр. XIX ст. Звісно, й до того часу про Андрія Курбського знали в імперській Росії. Він фігурував у історичних працях, а також на «популярному рівні». Так, у 1821 р. поет-декабрист Кондратій Рилєєв написав поезію «Курбський», де подав свій уявний образ князя. Варто навести цю поезію повністю:

«На камне мшистом в час ночной,
Из милой родины изгнанник,
Сидел князь Курбский, вождь молодой,
В Литве враждебной грустный странник,
Позор и слава русских стран,
В совете мудрый, страшный в брани,
Надежда скорбных россиян,
Гроза ливонцев, бич Казани...
Сидел — ив перекатах гром
На небе мрачном раздавался,
И темный лес, шумя кругом,
От блеска молний освещался.
«Далёко от страны родной,
Далёко от подруги милой, —
Сказал он, покачав главой, —
Я должен век вести унылый.

Уж боле пылких я дружин
Не поведу к крововой брани,
И враг не побежит с равнин
От покорителя Казани.
До дряхлой старости влача
Унылу жизнь в тиши бесславной,
Не обнажу за Русь меча,
Гоним судьбою своенравной.

За то, что изнемог от ран,
Что в битвах край родной прославил,
Меня неистовый тиран
Бежать отечества заставил:
Покинуть сына и жену,
Покинуть всё, что мне священно,
И в чуждую уйти страну
С душою, грустью отягченной.

В Литве я ныне стал вождем;
Но, ах! ни почести велики
Не веселят в краю чужом,
Ни ласки чуждого владыки.
Я всё стенаю, и грущу,
И на пирах сижу угрюмый,
Чего-то для души ищу,
И часто погружаюсь в думы...

И в хижине и во дворце
Меня глас внутренний тревожит,
И мрачность на моем лице
Веселость шумных пиршеств множит...
Увы! всего меня лишил
Тиран отечества драгова.
Сколь жалок, рок кому судил
Искать в стране чужой покрова» [5].

Тобто Курбський постає передусім як воїн, «бич Казані», «гроза лівонців». І водночас – як «надія росіян» Він ображений царем-тираном і змушений покинути свою вітчизну. Князь живе в Литві. Але це для нього «край чужий». І життя його тут невеселе. Про якусь інтелектуальну діяльність Курбського й близько не йдеться. Звісно, це поезія. Але вона відображала сприйняття росіянами особи цього діяча на початку XIX ст. Тоді не йшлося про його інтелектуальну діяльність. Інтелектуалом він став пізніше – саме з середини XIX ст., коли виникла така потреба для російської імперської ідеології.

Андрій Курбський та Іван Грозний

Це був «час націоналізму», який не обійшов імперську Росію. Саме в 1834 р. тодішній міністр народної освіти Сергій Уваров на замовлення царя Миколи I сформував засади російської імперської ідеології, які зводилися до формули «православ'я, самодержавство, народність» [6]. «Інтелектуальна діяльність» Курбського, представлена в творах, що йому приписувалися, ніби лежала в руслі таких підходів. Адже із цих творів випливало, що князь відстоював православ'я, певний час служив московському самодержавству (брав же Казань, воював у Лівонській війні). Хоча й зрадив царя – але ж не був проти сильної самодержавної влади. Зрештою, демонстрував «народність», спілкувався з широким колом осіб – не лише з представниками нобілітету, а й ченцями, міщанами тощо.

Читайте також: **Як московські попи «приватизували» почаївських святих**

У цьому контексті зрозуміло стає публікація в 1833 р. Миколою Устряловим (1805-1870) [7] творів, приписуваних Курбському. Цей публікатор був знаним придворним істориком, археографом, академіком, професором Санкт-Петербурзького університету й деканом його історико-філологічного факультету, автором підручників з історії для гімназій. У 30-і роки XIX ст. він зблизився зі згадуваним Уваровим і спільно з ним розробив ідеологему «православ'я, самодержавство, народність» та реалізовував її на практиці. Пропагування ж «Збірника Курбського» Устряловим якраз і здійснювалося в руслі цієї реалізації.

Певну роль у пропагуванні міфу про Курбського відіграв Микола Іванишев (1811-1874) [8]. Його діяльність була пов'язана з Університетом святого Володимира в Києві, де він викладав право і займав високі становища в цьому навчальному закладі (зокрема, був деканом юридичного факультету й ректором). Іванишев належав до консервативно налаштованих слов'янофілів. Виступав на захист кріпацтва та необмеженої російської монархії.

У 1843-1865 рр. він працював у Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторі (спочатку діловодом і редактором юридичних пам'яток, а з 1859 р. — головним редактором до 1863 р. і віце-головою комісії). Ця установа проводила пошукову роботу в архівах державних установ, магістратів і монастирів, у приватних архівах на Київщині, Волині й Поділлі, а також, у разі потреби, в Москві, Санкт-Петербурзі, Варшаві та інших містах. Попри те, що її діяльність справді мала наукову цінність, не варто скидати з рахунку ідеологічне спрямування комісії.

Річ у тім, що землі Правобережної України, які ввійшли до складу Російської імперії вкінці XVIII ст. в результаті другого й третього поділів Речі Посполитої, вважалися «неблагонадійними». Так, у 1830-1831 рр. ці терени стали місцем польського Листопадового повстання [9]. Тут був сильний вплив польської шляхти, яка становила місцеву соціальну еліту. На цих землях помітним впливом користувалася Католицька Церква, до якої належали переважно представники елітарних верств, а також Церква Унійна, поширена серед простолюду. Останню вдалося остаточно ліквідувати з допомогою репресій у 1839 р. Тому на теренах Правобережної України, які входили до Київської, Волинської та Подільської губерній, було створене генерал-губернаторство, очільник якого наділявся широкими повноваженнями як в адміністративній, так і у військовій сфері.

Проте діяльність царської влади на українській Правобережжі зводилася не лише до тиску й репресивних дій. Вдавалася влада й до ідеологічних кроків. Була поставлена мета довести руськість, власне російськість, цих земель. І в цьому плані діяльність Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторі займала не останню роль. Так, ця комісія провела величезну роботу, зібравши чималий масив архівних матеріалів. Але матеріали підбиралися таким чином, аби демонструвати руськість «юго-западного края».

Діяльність Андрія Курбського та твори, які йому приписувалися, якраз непогано демонстрували цю руськість. Адже князь зберіг свою «русську ідентичність» і залишався православним. Понад те – став ревним захисником православної віри. Його можна було представити і як такого собі московського (російського) культуртрегера, який навчав руської православної культури невідомих русинів «юго-западного края», що потрапили під вплив католиків і протестантів.

Саме з метою продемонструвати таке бачення й було здійснене в 1849 р.

НОВИНИ ПАРТНЕРІВ

РЕКЛАМА

фундаментальне двотомне видання Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторові під назвою «Життя князя А. М. Курбського в Литві і на Волині», укладачем якого став Микола Іванишев. Він же й написав передмову до цієї книги [10]. Однак, наскільки можемо судити, деякі «незручні» матеріали укладач не оприлюднив. Йому йшлося про те, аби створити «правильне» в дусі російського імперського націоналізму уявлення про Курбського. Зрештою, з'явилися й інші роботи, в яких акцентувалася увага на діяльності цього князя щодо захисту православ'я на Волині [11]. У роботах російських авторів Курбський поставав і як історичний діяч, і як інтелектуал. Наприклад, можна відзначити працю Сергія Горського [12], яка вважається «взірцем» біографії князя.

При цьому Курбський виявився «близьким» не лише для авторів консервативного спрямування, а й для «прогресистів». Останні ладні були побачити в його особі першого «західника». Так, Микола Добролюбов, характеризуючи «Історію великого князя московського...», стверджував, що це перша історична праця, «написана частково уже під впливом західних ідей; нею Росія відсяткувала початок свого визволення від східного застою та вузької односторонності понять» [13]. До речі, й деякі сучасні західні дослідники ладні вбачати в особі Курбського ледь чи не «дисидента». Наприклад, британський історик Роберт Фрост вважає його «першим російським політичним біженцем» [14].

Міф про Курбського був сприйнятий не лише російськими, а й українськими дослідниками. Так, Михайло Грушевський, пишучи про культурні рухи в Україні в XVI ст., чимало уваги приділяв цьому діячові, характеризуючи його як видатного інтелектуала, творця Милановицького культурного осередку [15]. Подібні характеристики Курбського зустрічалися й зустрічаються в роботах інших українських авторів.

Продовжив міф про Курбського своє життя і в радянські часи, «доводячи» думку про високий розвиток російської культури в допетровський період.

Однак коли звернемося до біографії Андрія Курбського [16], то це біографія не князя-інтелектуала, а, радше, типового середньовічного князя-воїownika. Народився він 1528 р. в Московії й належав до представників аристократичного роду Курбських, який виділився з ярославських князів, що мали давньоруське походження. Представник цього роду показали себе на військовій службі, підкоряючи племена хантів, мансі на Північному Уралі. Воювали також вони з Казанським та Кримським ханствами. Загалом же Курбські не займали високих становищ у владній ерархії Московії.

У 1549 р. молодий Андрій Курбський у званні стольника брав участь у другому казанському поході Івана Грозного. Далі бачимо, що він робив військову кар'єру. Іван Грозний у серпні 1550 р. призначив його на відповідальний пост воєводою в Пронськ. Через рік Курбський був зарахований у тисячники. В 1551-1552 рр. ніс військову службу по чергому у Зарайську, Казані та Каширі. Відзначився при взятті Казані в 1552 р. У той час він став особою, наближеною до Івана Грозного. У 1553 р. останній взяв його із низкою осіб на богомілля до Кирило-Білозерського монастиря, відвідавши при цьому Троїце-Сергіївський монастир, де знаходився Максим Грек (Михайло Триволіс, роки життя – бл. 1470-1555) [17]. Останній прибув із Греції до Московії, де, зокрема, займався перекладом ромейських авторів церковнослов'янською мовою. Будучи високоосвіченим енциклопедистом, Максим Грек вплинув на культуру Московської держави, своїх московських книжників-сучасників, а також на наступні покоління.

У літературі можна знайти твердження, що Андрій Курбський був учнем чи принаймні адептом Максима Грека. Адже, здавалося, і той, і другий займалися дещо подібною інтелектуальною діяльністю – перекладали твори ромейських авторів церковнослов'янською мовою. Насправді, ніяких свідчень про навчання Курбського в Максима Грека немає. І, наскільки можемо судити, вони лише один раз «пересіклися» – якраз тоді, коли Іван Грозний, взявши Андрія Курбського, поїхав на богомілля до Кирило-Білозерського монастиря.

Читайте також: **Юрій Винничук: «Русский мир» лізе дрібницями, але на кожному кроці»**

Далі бачимо, що Курбському було не до інтелектуальної діяльності. У 1554 р. він разом із воєводами Іваном Васильовичем Шереметєвим та князем Семеном Івановичем Микулинським займався придушенням повстання в колишньому Казанському ханстві. У 1556 р. році йому довелося знову це робити. Пізніше Курбський захищав південні кордони Московії від нападів кримських татар.

У 1556-1557 рр. Курбський входив до складу «вибраної ради» – найбільш наближених людей до Івана Грозного. Тоді ж він отримав боярський чин.

Курбський на Лівонській війні / Джерело фото: Вікіпедія

У 1558 р. почалася Лівонська війна, коли Московія намагалася вийти до Балтійського моря. Під керівництвом Курбського було здійснено низку успішних військових операцій. Йому вдалося взяти Нейгауз, Дерпт, Вітебськ. Тобто під час цієї війни він показав себе як умілий полководець, будучи причетним до важливих битв.

Однак вночі 30 квітня 1564 р. князь перейшов від московитів у стан противника – короля та великого князя Литовського й Руського Сигізмунда II Августа. З ним пішло також чимало московських служилих людей. Є різні версії «зради» Курбського. Загалом складається враження, що він потрапив у немилість до Івана Грозного й боявся репресій. Далі цей князь служив польським королем Сигізмунду II Августу й Стефану Баторію, воюючи проти московитів.

За службу на користь нових сюзеренів він отримав володіння на теренах Литви й Волині. Йому надали Кревське староство, десять сіл в Упітському повіті Троцького воєводства, місто Ковель із замком, містечка Вижива та Милянєвичі (Мильці), а також двадцять вісім сіл на Волині. Спочатку ці володіння передавалися Курбському тимчасово, без права успадкування, але в 1567 р. король Сигізмунд II Август за «вірну службу» зробив їх спадковими для князя та його нащадків.

Топію члїквѣго пласкшн банопѣ гдѣрю
 црїю великомѣкїсю сказаль про гдѣря
 споего князѣ шндѣкѣ измѣнныє
 дѣла . тпо гдѣрю црїю великомѣкїсю
 оумышлалюмнѣгїє измѣнныє дѣла .
 бѣго ѡспдпникѣ и измѣнникѣ гдѣрь
 еконкїсь шндѣкѣ прикѣхлѣх королѣю
 намнѣгоє кропо пролитїє крїтіанѣ
 сїкоє королѣ ѡстоєго радѣ по ѡспрѣ^{ше}

Василій Шибанов в Івана Грозного (нижній ряд), князь Андрій у короля (верхній ряд) / Джерело фото: Вікіпедія

У 1565 р. Курбський брав участь у поході військ Королівства Польського й Великого князівства Литовського та Руського на Великі Луки, командуючи п'ятнадцятитисячним загоном. У 1575 р. бився проти татар, які напали на Волинь. У 1579 р. разом зі своїм загоном брав участь у взятті Полоцька Стефаном Баторієм. Окрім того, Курбський не стояв осторонь від внутрішньополітичного життя. Перебував у Любліні під час сейму 1569 р., коли була укладена державна унія між Польщею та Литвою, обирався депутатом від Волинського воєводства на елекційний сейм 1573 р.

На Волині Курбський жив переважно в Милянєвичах. Зберіглося чимало документів, які стосуються його діяльності в цьому краї. Майже всі вони стосуються процесів Курбського з різними приватними особами та зіткнення його з представниками влади. Судячи із численних процесів, він воював із панами-землевласниками, захоплював силою помістя, королівських посланців ляв «непристойними московськими словами» тощо. Князь вирізнявся суворістю щодо сусідів, порушував права своїх ковельських підданих, не виконував королівських повелінь, коли вважав, що вони суперечать його вигодам.

Доходило навіть до своєрідних «малих війн», які вів Курбський із деякими волинськими

магнатами. Так, у серпні 1570 р. почалася така війна між ним та брацлавським воєводою, князем Андрієм Вишневецьким за переділ кордонів їхніх володінь. Доходило до військових зіткнень. Такі ж зіткнення між Курбським та Вишневецьким відбувалися у лютому 1572 та в серпні 1575 років.

Бурхливим було й особисте життя князя. Він був тричі одружений. Імені першої його дружини, з якою він побрався ще в Московії, ми не знаємо. Після втечі Курбського з московського війська вона з малолітнім сином та матір'ю князя були кинуті до в'язниці. Їхня доля не відома.

Другою дружиною Курбського стала Марія Козинська, яка походила з князівського роду Гольшанських. З нею Курбський одружився при сприянні самого короля Сигізмунда II Августа. Це був шлюб по розрахунку, оскільки Марія належала до багатих вдов і була пов'язана сімейними узами з багатьма аристократами Великого князівства Литовського та Руського. У посаг вона принесла численні маєтки на Волині, а князь Курбський увійшов через неї у родинні зв'язки із Сангушками, Збаразькими, Сапегами, Полубенськими, Соколинськими, Монтовтами, Воловичами.

Правда, відносини між Курбським і Марією виглядають як драма, яка варта пера романіста. Марія двічі була заміжня: за Андрієм Монтовтом, від якого народила двох синів. Потім вийшла заміж за Михайла Козинським, від якого мала доньку. Спочатку п'ять років подружжя жило усамітнено в Милянвичах. Однак стосунки між чоловіком і дружиною розладналися після того, як Марія, тяжко захворівши, написала заповіт, у якому відписувала всі свої маєтки чоловікові, а синам від першого шлюбу заповідала лише одну маєтність та заставлені у приватні руки два села, надаючи їм право викупити їх і володіти ними як вотчиною.

Однак Марія не померла. А через рік почалися сімейні чвари: її сини звинувачували князя в поганому ставленні до їхньої матері через корисливе бажання захопити маєтності. А Курбський нікого не допускав до своєї дружини. У 1578 р. почав шукати розлучення з нею. Марія звернулася зі скаргою до польського короля Стефана Баторія, заявивши про побої від чоловіка і навіть на «замах на її життя». Після скандального судового процесу у 1578 р. Володимирський єпископ Феодосій затвердив розлучення без оголошення причин. Однак Марія не дала згоди на це. Вона подала скаргу королю на чоловіка щодо незаконного розірвання шлюбу. Король передав скаргу Київському митрополиту Онисифору. Було призначено духовний суд, на засідання якого запросили Курбського. На суд князь не з'явився, посилаючись на хворобу, але представив свідчення, які давали йому право на розлучення. Пізніше він уклав із колишньою дружиною мирову угоду, де було зазначено, що вона нічого не має до його маєтностей.

Читайте також: **Уроки історії: Як українці дали московитам Біблію церковнослов'янською мовою**

У квітні 1579 р. Курбський знову одружився з небагатою волинською шляхтянкою Олександрою, донькою кременецького старости Петра Семашка. У цьому шлюбі в нього народився син – Дмитро-Микола, який пізніше займав посаду упітського підкормія. Цікаво зазначити, що Курбського різні автори подають як ревного православного, котрий боровся з католицизмом і протестантизмом. Однак його син Дмитро-Микола став католиком. Правда, подібні конверсії на той час не були рідкістю. Адже і в покровителя православ'я в Речі Посполитій Василя-Костянтина Острозького два сини перейшли з православної віри на католицьку.

Закінчив своє бурхливе життя Андрій Курбський у травні 1583 р. в Милянвичах.

Герб Андрія Курбського / Джерело фото: Вікіпедія

Навіть побіжне знайомство з біографією цього діяча викликає питання, а де його інтелектуальна діяльність. Чи був на неї в нього час? Тим паче, що ніяких свідчень про його освіту немає. А твердження, що його вчителем був Максим Грек, як було показано вище, не відповідає дійсності.

Навіть російські дореволюційні автори, які займалися апологетикою Курбського, змушені були визнавати цю прогалину в його біографії. Наприклад, Олександр Кірічников, автор статті про цього діяча у відомому фундаментальному енциклопедичному виданні Брокгауза й Ефрона вказував, що Максим Грек був старим і зазнавав переслідувань в той час, коли Курбський лише вступав у життя.

Тому не міг бути вчителем князя. Зрештою, останній навчався уривками – правда, начебто це робив усе життя [18]. Тобто визнавалося, що якоїсь серйозної систематичної освіти він не мав. От і виходить, що начебто високоосвічений інтелектуал-книжник Курбський, який все своє життя воював, часто розбирався зі своїми жінками й судився, практично «взявся нізвідки». У російських же авторів він перетворився в такого собі «титана Відродження» – умілого воювника, політика, книжника, який перекладав із греки та латини, а також у богослова, що дискутував з католиками й протестантами, захищаючи православ'я. Чи не забагато для однієї особи?

Вважається, начебто в Милянєвичах Курбський організував гурток вчених книжників, які, зокрема, займалися перекладацькою діяльністю. І ними князь не лише керував, даючи завдання, а й сам займався літературною діяльністю.

Деякі з авторів навіть схильні розглядати цей гурток як предтечу-взірець для князя Василя-Костянтина Острозького при організації в Острозі культурного центру [19]. Тобто виходило, що Курбський був таким собі наставником цього мецената й культурного діяча. Це, до речі, досить гарно лягало в ідеологічну лінію про те, що «старші брати» росіяни-московіти навчали «молодших братів» – малоросів-українців. Ця ідеологічна лінія проводилася не лише в імперській Росії, а й у Радянському Союзі та сучасній Росії.

Щоправда, свідчення про «милянєвицький гурток» князя Курбського не дуже певні. Та й це містечко (зараз село) чомусь не продовжило «культурно-освітні традиції» князя, так і не ставши якимось помітним осередком книжності [20]. Зрештою, чомусь цього ревного борця за православ'я на українських землях не згадували українські полемісти, які дискутували з католиками. Про Курбського не має згадок у Герасима й Мелетія Смотрицьких, Василя Суразького, Івана Вишенського, Клірика Острозького, Захарії Копистенського та інших. Не згадує його й ініціатор Берестейської унії, відомий письменник Іпатій Потій. Хоча, здавалося, це мали б зробити названі автори – адже Курбський начебто був примітною фігурою. Та й належав до «старших сучасників» українських полемістів. Тим паче, що деяких московських книжників, які емігрували в

Річ Посполиту, ці автори згадували. Наприклад, російського емігранта Артемія, який боровся проти єресей.

Звісно, можна знайти якісь причини, аби пояснити, чому про Курбського «забули». Однак факт мовчання про нього українських авторів є промовистим.

Виникає резонне питання, чи справді твори, приписувані Курбському, належали йому. Російська історіографія та літературознавство стверджували, що це саме так. І подібне твердження, часто повторюване, стало «аксіомою». Про цього діяча зараз існує величезна література [21]. У багатьох роботах він подається як інтелектуал гуманістичного спрямування [22]. Власне, діяльність Курбського-інтелектуала зараз є не стільки предметом наукових досліджень, скільки предметом своєрідної «наукової віри».

Цю віру спробував похитнути американський вчений Едвард Кінан (1935-2015), опублікувавши в 1971 р. дослідження «Апокриф Курбського-Грозного: сімнадцятистолітня генеза «листування», приписуваного князю А. М. Курбському та царю Івану IV», в якому доводилося, що переписка Курбського та Івана Грозного є фальсифікатом [23]. Гіпотеза Кінана, що й не дивно, викликала бурхливу реакцію та дискусію. Передусім проти нього постали відомі російські радянські автори.

Серед них «патріарх російської славістики» Дмитро Ліхачов [24], а також історик Руслан Скринніков [25], філолог Василь Калугін [26], історик Олександр Філюшкін [27] тощо. До цієї кампанії підключилися й деякі зарубіжні славісти. Не будемо вдаватися до огляду цієї дискусії, яка переважно стосувалася листів Курбського до Івана Грозного. І не розбиратимемося – хто в ній мав рацію.

Для нас більш цікавими є те, чи перекладав цей князь твори ромейських авторів і чи писав він т. зв. «литовські листи» (правильніше – «волинські листи», оскільки вони начебто були написані на Волині і мали переважно волинських адресатів). Про ці твори, які ми все ж іменуватимемо «волинськими листами», буде більш детальноше вестися мова далі.

Читайте також: **Боротьба за спадок Київської Русі: як кияни-“литвини” завдали розгромної поразки Московії**

Та перш, ніж приступимо до розгляду цього питання, варто вказати наступне. Московське князівство першої половини XVI ст., де виріс і сформувався Курбський, аж ніяк не було державою, де процвітали наука й освіта. У плані культурного розвитку воно поступалося не лише Західній Європі, а й сусіднім українським та білоруським землям.

Грамотними в цій державі була лише незначна група духовних осіб та чиновників. Щодо тогочасної московської аристократії, то книжність їй, за великим рахунком, не була потрібна. Ні один оригінальний літературний текст чи то старослов'янською, чи московською канцелярською мовою не може бути з певністю приписаний жодному з представників нобілітету, які належали до двору Івана Грозного.

Також немає ніяких свідчень про їхню освіту, користування ними великими бібліотеками чи про інші ознаки культури письменства. Сумнівно, що реальний Курбський був винятком із цього правила. Російські дослідники свідомо закривали очі на факти, які давали підстави говорити про неграмотність цього діяча.

Порівняно недавно німецька дослідниця Інге Ауербах опублікувала архівні документи, із яких випливало, що Курбський не вмів писати свого імені кирилицею, точніше, заявляв, що не вміє. Щоправда, Ауербах допускає, ніби Курбський надиктовував атрибутовані йому тексти [28]. Знайдений лише підпис князя латинськими літерами, але він говорить, що його автор ледь вмів розписуватися [29].

Очевидно, Курбський, опинившись у Великому князівстві Литовському, змушений був оволодіти якимись азамі «латинської грамоти». Бо без цього йому було важко займатися й військовими, і господарськими справами. Принаймні, треба було вміти хоча б розписуватися. У такому випадку виникає закономірне питання, а чи могла людина з таким рівнем грамотності читати в оригіналі твори грецьких і латинських авторів, перекладати й переписувати їх, писати листи, в яких би розглядалося широке коло богословських питань?

Дивним виглядає й інтерес Курбського до захисту Православної Церкви, що буцімто виражалось в написанні ним полемічних писань та в його перекладацькій діяльності. Багато російських авторів намагалися пояснити це явище чисто психологічно. Мовляв, князь, зрадивши царя Івана Грозного, відчував душевний дискомфорт. І, щоб ліквідувати його, компенсувати свою зраду, почав захищати православ'я. Такий психологічний аргумент виглядає не дуже переконливо.

Реальні інтереси Курбського не потребували захисту Православної Церкви. Можна, звичайно, допустити, що робив він це з ідеалістичних мотивів. Але до ідеалістів, схоже, князь не належав, адже він без проблем перейшов на бік короля-католика і служив йому вірою та правдою. Зрештою, життя Курбського, яке проходило у військових походах, політичних інтригах, судових тяжбах, не залишало місця для ідеалізму. Та і син його Дмитро-Микола став католиком.

Звісно, автори, які захищають «інтелектуала Курбського», вдаються до різних аргументів. Мовляв, князь не вмів писати, зате читати вмів; зрештою, вміння писати не було обов'язковим для аристократів (і це правда). Курбський, стверджують вони, створив гурток книжників, керував ними, а сам надиктовував тексти.

Однак в одному з атрибутованих йому «волинських листів» йдеться про переписування автором листа книги. Тому виникає питання, як людина, що не вміла писати, могла переписувати твір. Зрештою, тогочасні книжники-інтелектуали, як правило, не лише читали тексти, а й переписували їх. Якось складно повірити, нібито неписьменний (чи малописьменний) Курбський міг бути витонченим письменником та перекладачем, котрий вільно орієнтувався у слов'янських текстах.

Едвард Кінан дотримувався думки, що «волинські листи», приписувані Курбському,

були створені приблизно в той період, коли жив цей князь (орієнтовно з 1575 по 1607 рр.). Але належали вони іншій людині (чи людям). «Багато з цих автентичних текстів, – писав він, – містять самопоислання на якогось «Андрія», «Андрія Ярославського» або «Андрія Курбського» (останній згадується здебільшого в пізніх списках, заголовках чи додатках).

Деякі з них мають примітки на полях (часто переписані разом із текстом, іноді в нього включені), позначені як «сказ Андрея». І справді, хто працював із «волинськими листами», не може не звернути на це увагу. Принаймні більшість цих листів підписані Андрієм Ярославським. Звісно, можна говорити, що Курбські походили від Ярославських князів. Однак офіційних документів, де би Курбський фігурував як «Андрій Ярославський», практично не існує. Хоча й зберігся один оригінальний підпис князя латинкою, де поєднуються прізвища Курбський та Ярославський.

На думку Кінана, автором «волинських листів» був чернець Андрій Ярославський [30], який походив із галицького міста Ярослава – досить розвинутого на той час торгово-ремісничого й культурного центру. У квітні 1585 р. у Львові цей Андрій уклав «Учительне Євангеліє», вмістивши в нього, на додачу до Святого Письма, численні переклади відповідних коментарів, узяті з добре відомої «Постилли» Миколая Рея, латинських видань Іоанна Золотоустого тощо.

Всі вони розміщені, як і складові частини «Нового Маргариту», відповідно до літургійного циклу, і включають у себе тексти, дуже подібні до тих, що є в цьому творі. Ці тексти написані як церковнослов'янською, так і руською простою мовою, тобто мовами листів і перекладів, приписуваних Курбському [31].

Звісно, це лише гіпотеза Кінана. Однак видається вона достатньо правдоподібно. Хоча й існують речі, які піддають її сумніву. Адже деякі з листів підписані іменем князя Курбського, а в одному з них (лісті до Семена Сідляра) зазначено, що місцем його написання є Милановичі.

Але, по-перше, справді існував книжник Андрій Ярославський, який займався перекладацькою діяльністю й, наскільки можемо судити, добре знав як церковнослов'янську, так і тогочасну руську книжну мову, а також володів грекою й латиною.

По-друге, переважна частина «волинських листів» була підписана саме Андрієм Ярославським, якого з часом почали ототожнювати з Курбським.

По-третє, листи однозначно свідчать, що його автор добре орієнтувався в культурній ситуації на українських землях в другій половині XVI ст. Чи міг у цих питаннях так орієнтуватися московський емігрант Курбський? Зате цілком міг орієнтуватися галичанин Андрій Ярославський.

По-четверте, один із «волинських листів» адресований львівському реміснику Семену (Сеньку) Сідляру. А життя Андрія Ярославського було частково пов'язане зі Львовом. І тому він цілком міг знати цього ремісника. Натомість, чи знав цього простолюдина князь Курбський і чи міг він «опуститися» до того, щоб спілкуватися з ним?

Ми не можемо зі стовідсотковою впевненістю твердити, що «волинські листи» – це творіння Андрія Ярославського. Можливо, справді якась частина належала йому (принаймні ті, які були підписані його іменем). А, можливо, він є автором всіх цих листів. Не виключено, що й хтось інший міг бути їхнім автором. Зрештою, вони потребують прискіпливого філологічного, стилістичного, культурологічного аналізу. На жаль, такого не було. І їх традиційно приписують Курбському.

Надалі, аналізуючи «волинські листи», ми вживатимемо ім'я «Андрій Ярославський» для позначення їхнього автора, при цьому розуміючи умовність такої атрибуції.

Якщо звернутися до «волинських листів», то бачимо, що в них йдеться переважно про церковні й богословські питання.

Так, у листі до «Івана многовченого» [32] Андрій Ярославський порушує питання про інтерпретацію догмату Трійці. Можна зрозуміти, що адресат цього листа був католиком, принаймні схилився в цьому питанні до католицького розуміння сходження святого Духу, використовуючи схоластичну методологію. Є в листі також низка фрагментів, де автор заперечує католицькі практики – він проти того, щоб під час літургії використовувати опрісноки «замість хліба», а священники брили бороди й вуса.

Водночас Андрій Ярославський, посилаючись на Григорія Богослова, говорить про нероздільність іпостасей Трійці. Складається враження, що тут він дискутує з протестантами-антитринітаріями, яких їхні ідейні противники називали аріанами. Деякі з представників цієї течії (т. зв. тридеїсти) чітко розділяли іпостасі Трійці. У контексті цієї дискусії згадує він і єретика Арія. А, як відомо, Василь-Костянтин Острозький доволі позитивно ставився до протестантів, аріан зокрема. Наприклад, про це говорить Іпатій Потій у своєму творі «Антиризис» (1599 р.) [33].

Взагалі в листі багато уваги приділено протестантизму. Зокрема, ведеться мова про Мартіна Лютера. Згадується, що він покинув монастир і, ступивши на мирський шлях («просторний путь»), одружився. Тим самим Лютер показав поганий приклад. І взагалі автор говорить, що Лютер є предтечею антихриста.

Говориться в листі й про заперечення протестантами іконошанування. А це для автора – відхід від правдивої віри. Стверджує він також, що протестанти переслідують правовірних.

Читайте також: **«Некоронований король» України-Русі князь Василь-Костянтин Острозький: до 500-річчя з дня народження**

Загалом же Андрій Ярославський доходить висновку, ніби протестантизм є покаранням (передусім для католиків) за те, що люди відійшли від істинних догматів християнської віри. Тут, зокрема, робився натяк на «неістинну» католицьку інтерпретацію догмату про сходження святого Духу. З часом подібну ідею висловив Іпатій Потій, подавши її в іншому плані. У творі «Унія греків з костелом римським»

(1595 р.) він твердив, що протестантизм «зіпсував» православних. Мовляв, вони навчили мирян не слухати своїх єпископів, що призвело до розладу в Церкві. А ще протестантські вчення проникають у православне середовище, «псуєючи» чисту віру. І тому єдиний спосіб врятуватися від цього – об'єднатися з католицьким Римом [34].

У завершальній частині листа Андрій Ярославський переходить від богословських питань до «питань політичних». Він стверджує, що протестантизм веде до «смятения царств». Через те сильні царства перебувають у смуті, міста є розбитими, численні народи «потрапляють під меч». Тобто робиться натяк на релігійні конфлікти, які відбувалися в той час у країнах Західної Європи й вели до кровопролиття.

Автор листа до «Івана многовченого» виявляє хорошу обізнаність у тодішніх європейських справах, зокрема в питаннях виникнення й поширення в країнах Західної Європи протестантизму.

Чи міг мати таку обізнаність московський емігрант Андрій Курбський? Звісно, таке можна допустити, звернувши, наприклад, увагу на те, що протестантів критикував ще один тодішній московський емігрант – Артемій, який, прибувши до Великого князівства Литовського й Руського, зустрівся з діяльністю протестантів [35]. Правда, існує питання, чи приписувані Артемію твори, справді належали йому.

Маємо низку листів Андрія Ярославського, в яких він звертається до православних ченців, у т. ч. в Києво-Печерський монастир [36]. У них він порушує низку питань – поширення серед віруючих «неправдивих книг», різних єретичних учень, протестантських ідей тощо. Так, звертається увага на видання книг Франциска Скорини [37]. Стверджується, що Скорина скористався при виданні цих книг «зіпсованими книгами жидівськими» і що його Біблія узгоджується з Біблією Мартіна Лютера.

Говориться і про те, що ченці накопичують статки, про різні проблеми, які стосуються воїнів, купців, землеробів. Андрій Ярославський засуджує моральне падіння людей, негативно говорить про тих, хто збирає багатство та підлещується до можновладців. Намагається дати зріз тогочасного українського (руського) суспільства з його проблемами. Наскільки представлені тут аскетичні соціально-морально погляди відповідали реальним діям Андрія Курбського, який вів війни зі своїми сусідами за землю, багатство? Навіщо було йому подавати в своїх листах повчання про «нестяжання багатств», коли про нього було добре відомо, що він чинить якраз навпаки?

Серед листів Андрія Ярославського є два до Кузьми Мамонича [38] – знаного віленського видавця [39]. Тут в основному акцентується увага на дискусії з католиками, зокрема єзуїтами, які утвердилися у Вільно. Згадується в другому листі й пан Гарабурда (очевидно, Василь), який також у цьому місті займався видавничою діяльністю [40].

Так, у другому листі до Кузьми Мамонича йдеться про якусь книгу, прислану зі Святої Гори (Афону), яка була переписана Андрієм Ярославським та паном Гарабурдою при князеві Василю-Костянтину Острозькому. У цій книзі піддавалися критиці «латинські силігізми», вчення Фоми (Аквінського). Андрій Ярославський писав, що «справив» цю книгу в міру своїх сил. Просив, аби віленські братчики переписали її й використовували в дискусії з єзуїтами.

Сумнівно, що переписувачем цієї книги міг бути Курбський. Адже, як уже говорилося, він не здатний був поставити свій підпис кирилицею. То про яке переписування книги могла йти мова.

Василь-Константин Острозький / Джерело фото: Вікіпедія

Цікавими у другому листі до Кузьми Мамонича є слова, що згадану книгу з Афону переписували при Василю-Костянтину Острозькому. Якщо так, то Андрій Ярославський, як і Василь Гарабурда, належали до вченого гуртка, створеного під егідою цього князя. І вони могли залучатися до підготовки Острозької Біблії. У цьому плані цікавими є згадки Андрія Ярославського про Септуагінту. Принаймні автор «волинських листів» давав зрозуміти, що орієнтувався на цей текст. А за основу для Острозької Біблії була взята саме Септуагінта.

Низка листів Андрія Ярославським написана до представників волинського нобілітету [41]. У них автор захищає православну віру, часто критикує протестантів. Із цих та інших листів Андрія Ярославського випливає, що протестантизм у кінці XVI ст. був значно поширений серед волинської шляхти. І це відповідало дійсності. Принаймні про такий стан речей є достатньо свідчень [42].

Серед згаданих листів зустрічаємо також лист до княгині Чарторийської [43], яка хотіла віддати свого сина навчати у Вільно до єзуїтів. Автор схвалює цей намір, але вказує, щоб княгиня стереглася, аби єзуїти не перетягнули її дитину на бік католиків, оскільки подібні речі вони вчинили з багатьма дітьми шляхтичів та князів.

Зустрічаємо тут лист і до львівського міщанина Семена Сідляра [44], який був причетний до деяких релігійно-культурних проектів, зокрема видань Івана Федорова [45]. У цьому листі автор виступає проти католицького догмату про чистилище. Також говорить, що послав Сідляру якусь книгу, перекладену з «римської мови» на слов'янську, але просить її не показувати єретикам і не вступати з ними в дискусії, оскільки це не варто робити невмілим людям.

Складається враження, що автор «волинських листів» належав до представників консервативного крила в середовищі тодішніх українських православних. Таких на той час вистачало. До них можемо віднести Василя Суразького, Івана Вишенського, Іова Княгиницького та низку інших вчених книжників, зорієнтованих на дотримання православних традицій. Часто ці люди були ченцями й орієнтувалися на Афон з його ідеологією ісихазму [46]. До речі, в згаданих листах вказуються на зв'язки з Афоном.

Автор листів намагається захищати православ'я, говорить, що саме Русь тримається істинної віри. Головними противниками для нього є католики й протестанти. Причому на протестантів звертається більша увага. Чим це було обумовлено? Протестантизм у

другій половині XVI ст. став своєрідною «модою» для українських шляхтичів. Чимало з них виявляли до нього інтерес, і це видно по згадуваних листах. Якась частина представників українського нобілітету відходила від консервативного православ'я й приєднувалася до «прогресивного» протестантизму. Цю загрозу розумів автор листів і намагався відвернути її.

Для нього католицизм і протестантизм були однією традицією – «латинською», західною. Він навіть схильний трактувати протестантизм як «псування» католицької віри.

Враховуючи такі підходи автора листів, варто розглядати його послання до Василя-Костянтина Острозького.

Перший з цих листів іменується таким чином – «Лист Андрія Ярославського до Костянтина Острозького проти деякого варвара, який вважає себе мудрим за те, що обляв новоперекладені слова Іоанна Златоуста» [47]. Відразу слід сказати, що твори Іоанна Златоуста високо цінувалися в православному середовищі України того часу й, відповідно, їх перекладали з грецької мови та інтерпретували [48].

Автор цього листа пише, що послав князю Острозькому перекладені на слов'янську мову твори Іоанна Златоуста. Князь же віддав перекласти цей твір польською мовою «для кращого розуміння». Це ж викликало незадоволення в автора листа.

Принадно варто вказати, що в той час «слов'янська мова», точніше церковнослов'янська, перетворилася в майже мертву мову. Принаймні її не дуже розуміли. Був її спрощений варіант – руська мова, яка використовувалася в діловодстві. Однак у той час набула поширення польська мова, яка була достатньо розробленою. Вона була близькою до розмовної української мови, зрозумілою для широких верств. До того ж в польську мову проникали українізми. І ця мова на теренах України й Білорусії ставала такою собі «лінгва франка», мовою спілкування. Нею користувалися представники українського нобілітету – тим паче, що їм доводилося комунікувати з польськими шляхтичами та владою. Тому ця мова для них стала «іхньою мовою». Не дивно, що Василь-Костянтин Острозький дає вказівку перекласти цією мовою твори Іоанна Златоуста. Тим самим відбувалося освоєння православної патристики – але вже не церковнослов'янською, а польською мовою.

Однак це, як бачимо, викликає незадоволення в консерватора Андрія Ярославського. Для нього церковнослов'янська мова – це більше, ніж засіб спілкування. Це мова «православної духовності». З часом деякі консервативні налаштовані українські автори, наприклад Іван Вишенський, відстоюватимуть тезу про сакральність цієї мови. Таким же був і Андрій Ярославський, який вважав неприпустимим перекладати твори православного авторитетного автора «ворожою» польською мовою. Тобто мовне питання в кінці XVI ст. стало фактично питанням релігійно-ідеологічним.

Існує ще два недатовані листи цього автора, написані до Василя-Костянтина Острозького з приводу твору Мотовила [49].

Спочатку кілька слів про контекст цих листів. 1577 р. член ордену єзуїтів Петро Скарга опублікував працю «Про єдність Божої Церкви під єдиним пастирем і про відступ греків від цієї єдності», присвятивши її князю Василю-Костянтину Острозькому [50]. У роботі критикувалася церковна організація й освітньо-культурний рівень православного руського духовенства, надмірна прив'язаність його до «недосконалої» церковнослов'янської мови тощо. Скарга в своєму творі намагався довести, що «справжнім пастирем» є Папа Римський. Тому спасіння русинів залежить від того, чи спроможні будуть вони визнати свої помилки та приєднаються до «істинної церкви».

Із листів випливало, що Василь-Костянтин Острозький доручив написати відповідь на книгу Скарги Мотовилу – людині, близькій до нього. У листах не вказується ні імення Мотовила, ні його статус. Говориться лише, що це «улюбленець» князя, його «улюблений слуга». Можемо припустити: Мотовило належав до двору Василя-Костянтина Острозького, займаючи там помітне становище. Загалом же ідентифікувати особу цього автора на основі згадок у листах не має змоги. Можемо лише зазначити, що на Волині існував шляхетський рід, представники якого носили прізвище Мотовило [51].

У листах дається нищівна критика поглядів зазначеного автора та його відповіді на книгу Скарги. Спробуємо виділити її основні моменти. Передусім Андрій Ярославський зазначає, що Мотовило є «інославною», не належить до сповідників православ'я. Зрозуміло, він не є й католиком, оскільки їх різко критикує. Отже, мав би належати до протестантів.

Автор листа дає зрозуміти: Мотовило є адептом радикальної течії антитринітаріїв (аріан). Зазначає, що він «дух аріанський у собі має». І справді, судячи з характеристики поглядів Мотовила, той мав би бути антитринітарієм. Принаймні цей автор полемічної відповіді на твір Скарги фактично відкидав догмат Трійці.

У листах кілька разів наголошено, що Мотовило не вірив у предвічність Ісуса Христа й словам пророків про нього. Початок же Сина Божого виводив від Марії, яка його народила. Тим самим відокремлював Ісуса Христа від Бога-Отця.

Спеціально звертається увага на те, що Ісуса Христа Мотовило розумів як людину [52]. У цьому плані цікава паралель, яку проводить автор листа між поглядами цього протестантського полеміста й мусульманами. Він навіть називає Мотовила «новим Магометом». Правда, зазначає, що Магомет в «алкорані», тобто Корані, все ж «якось» визнає Христа й шанує його – чого не скажеш про Мотовила. Справді, мусульмани визнавали Ісуса Христа (Ісу) як пророка. Тобто Андрій Ярославський відносно адекватно передавав мусульманські погляди і мав певне уявлення про Коран.

Ще один момент поглядів Мотовила, на який звертає увагу автор листа, це вірування в тисячолітнє царство Христа (хіліазм). Хіліастське вчення базувалося на словах, які є в Апокаліпсисі Іоанна Богослова: «І бачив я престולי, і тих, хто сидів на них, і суд їм був даний, і душі святих за свідчення про Ісуса й за Слово Боже, які не вклонилися звірині, ані образів її... і вони ожили й царювали з Христом тисячу років» (20: 4-6). Хіліасти вважали, що перед Страшним судом Ісус Христос повернеться на землю, щоб

царювати разом із праведниками протягом тисячі років. Саме ж тисячолітнє царство Христа уявлялося як панування справедливості й відсутність страждань. Так, Мотовило вважав, що тоді праведники зможуть «і їсти, й пити, і під винницями насолоджуватися».

Андрій Ярославський відкидав це, вказуючи, що подібне уявлення про «царство Боже» передбачає «тлінне життя». А такого в «царстві Божому» не повинно бути. Тобто він дотримувався православного погляду в цьому питанні, який передбачав одне воскресіння й один Страшний суд. Натомість хіліастські погляди знайшли поширення в ранньому християнстві, а також у середньовічних ересях. Цих поглядів дотримувалися також деякі представники антиринітаризму.

Осуджує автор листів й твердження Мотовила про те, що Римські Папи є антихристами. Для нього католики – «напіввірні». І подібні твердження про очільників Католицької Церкви є абсурдними. Для Андрія Ярославського, судячи з усього, католики були ближчими, ніж протестанти.

Тут варто вказати, що представлення Римського Папи як антихриста набула поширення серед протестантів, антиринітаріїв зокрема. Вони звертали увагу на багатства понтифіків, їхнє несправедливе життя й трактували це як прояви антихриста. При цьому протиставляли «царство антихриста», куди відносили Католицьку Церкву, можновладців з їхніми несправедливими діяннями, «царству Христа», що об'єднує праведників, які ведуть скромний спосіб життя, не чинять зла і т. д. Ідея папи-антихриста в такій інтерпретації (своєрідна «калька» Августина Блаженного про «град земний» і «град небесний» [53]) знайшла поширення серед противників Католицької Церкви – це стосується не лише різних течій протестантів, а й деяких православних авторів. Наприклад, ця ідея зустрічається в українській полемічній літературі, зокрема в книзі Стефана Зизанія «Казань святого Кирила» (Вільно, 1596 р.), яка, до речі, була присвячена Василю-Костянтину Острозькому [54].

Говорячи про захоплення князем Острозьким поглядами Мотовила, Андрій Ярославський вказує, що це все сталося від «лінивства». Мовляв, ми не вивчаємо Священне Писання. Якби це робили, то менше було б поширено різних єретичних поглядів.

Оця вказівка на необхідність вивчення Священного Писання є доволі цікавою. Можливо, автор листів був одним із тих, хто наштовхнув князя на необхідність укладення повного тексту Біблії та видання її. І, як уже зазначалося, він міг входити до складу вченого гуртка, який працював над виданням Острозької Біблії.

На основі листів умовного «Андрія Ярославського» можемо прийти висновку, що при дворі князя Василя-Костянтина Острозького та й загалом у середовищі волинських шляхтичів йшли жваві дискусії між православними консерваторами й діячами, які були зорієнтовані на модернізацію православ'я в дусі протестантизму. Ось лише чи був реальний Андрій Курбський причетним до них?

Читайте також: **Князь Костянтин Острозький: бив московитів, коли це ще не було мейнстрімом**

Примітки:

1. Переписка с Иваном Грозным: Сказания князя Курбского / Изд. Н. Г. Устрялова. Санкт-Петербург, 1833. Ч. 1-2. Див. бібліографію видань творів Андрія Курбського: Словарь книжников и книжности Древней Руси (вторая половина XIV-XVI в.) / отв. рад. Д.С. Лихачев. Ленинград, 1988. С. 50 Окрім того, окремі твори, приписувані Андрію Курбському, публікувалися в часописах «Москвитянин», «Православный собеседник», «Библиографические записки», «Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских», «Журнале Министерства народного просвещения» тощо.
2. Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1903. Т. XIX. С. 433-476.
3. Окреме видання зазначених листів див. : Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. Санкт-Петербург, 191
4. Дзюба О. Московська слов'яно-греко-латинська академія. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ, 2010. Т. 7. С. 87.
5. Рылеев К. Полное собрание сочинений. Ленинград, 1934. С. 154-15
6. Див. : Зорин А. Идеология «православие — самодержавие — народность»: Опыт реконструкции. Новое литературное обозрение. Москва, 1997. Т. 2 С. 71-104.
7. Про Миколу Устрялова див. : Веркеенко Г., Казакова О. Любопытный и честный труженик» Николай Герасимович Устрялов (1805—1870 гг.). Орёл, 2005.
8. Про Миколу Іванишева див. : Романович-Славатинский А. Жизнь и деятельность Н. Д. Иванишева, ректора университета св. Владимира и вице-председателя Киевской археографической комиссии. Санкт-Петербург, 1876.
9. Див. : Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів / за ред. Ігоря Кривошеї, Норберта Моравця. Київ, 2017.
10. Жизнь князя А. М. Курбского в Литве и на Волыне. Акты Временной комиссии. Киев. 1849 г. Т. 1 и 2.
11. Див.: . Андреев В. Очерк деятельности князя Курбского на защиту православия в Литве и на Волыни. Москва, 1873; Волынь. Исторические судьбы юго-западного края. Санкт-Петербург, 1888. С. 63, 110, 120, 122.
12. Горский С. Жизнь и историческое значение князя А. М. Курбского. Казань, 1858.
13. Добролюбов Н. Сочинения: В 9 т. Москва- Ленинград, 1962. Т. 2. С. С. 247.
14. Frost R. The Northern Wars: War, State, and Society in Northeastern Europe, 1558—1721. Modern wars in perspective. Upper Saddle River, 2000. P. 25-26.

15. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1995. Т. VI. С. 440-444.
16. Наприклад, див. біографію Андрія Курбського: Филушкин А. Андрей Курбский. Москва, 2008. Щоправда, в цього автора дещо нетрадиційні погляди на Андрія Курбського. Принаймні він не вважає цього князя видатним полководцем і не дотримується думки, що той був наближений до Івана Грозного. Такий підхід (хай і непрямо) підважує тезу про атрибутованість Курбському «Історія князя великого московського...» та листів цього князя до правителя Московії.
17. Про Максима Грека див. : Громов М. Максим Грек. Москва, 1983; Синицына Н. Максим Грек. Москва, 2008.
18. Кирпичников А. Курбский, Андрей Михайлович. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Санкт-Петербург, 1896. Т. XVII. С. 64-66.
19. Зокрема, такі твердження зустрічаються в сучасного російського історика Костянтина Єрусалимського. Див. : Єрусалимский К. На службе короля и Речи Посполитой. Москва-Санкт-Петербург, 2018.
20. Див. : Милянóвичі. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / П.Т. Тронько (голова Головної редколегії). Том «Волинська область». Київ, 1970. С. 710.
21. Частково бібліографію про Курбського див. : Словарь книжников и книжности Древней Руси (вторая половина XIV-XVI в.) / отв. рад. Д.С. Лихачев. С. 501-503.
22. Наприклад, Константин Єрусалимський навіть стверджує таке, пишучи про Андрія Курбського: «Він читав ренесансних авторів – Еразма Роттердамського, словники ренесансних письменників А. Калепіно та К. Геснера. Курбський знав аристотелівські визначення жанрів, читав «Нікомахову етику» та «Фізику» Аристотеля. Випишував відомості про медицину і намагався поєднати медичні знання з богословськими. Курбський застосовує зовсім нещодавно розроблене поняття двох кіл кровообігу до ідей управління державою. Неодноразово використовує поняття «республіка», успадкувавши його зі шляхетської практики Речі Посполитої, з прочитаних творів. Він користується поняттям «спільна річ» — буквальною калькою слова «республіка». Таким чином, князь Андрій виявляється першим московським книжником, який ренесансне республіканство застосовує до руської історії. Він пише, що Свята Русь (винайшовши при цьому поняття «Святоруська імперія») — це повною мірою «спільна річ», у якій, як в організмі, є серце (Обрана Рада), є голова (цар), є уди (тобто радники). Ця республіка живиться дарами Святого Духа, тому завдання царя як голови — правильно підібрати людей, які могли б увійти в серце республіки. І дари Святого Духа стали б нести очищувальну кров усіма артеріями республіки. Це цілком ренесансний погляд, що, можливо, частково виник ще в Москві у межах тодішнього кола спілкування Курбського – згадаймо Максима Грека, учня Савонаролі». Див.: **Андрей Михайлович Курбский, или О том, как московский думский чин сбежал на Украину и что из этого вышло**. Навіть не варто коментувати таку апологетику Курбського, яка є плодом фантазії й не базується на серйозному аналізі джерел.
23. Keenan E. The Kurbskii-Groznyi Apocrypha: The Seventeenth-century Genesis of the 'Correspondence' Attributed to Prince A. M. Kurbskii and Tsar Ivan IV. Cambridge, 1971.
24. Лихачев Д. Великое наследие: классические произведения литературы Древней Руси. Москва, 1975. С. 333-348.
25. Скрынников Р. Переписка Грозного и Курбского. Парадоксы Эдварда Кинана. Ленинград, 1973.
26. Калугин В. Иван Грозный и Андрей Курбский: Теоретические взгляды и литературная техника древнерусского писателя. Москва, 1998. До речі, Василь Калугін на критиці Едварда Кінана зробив собі наукову кар'єру. Його докторська дисертація була захищена на матеріалах цієї книги.
27. Филушкин А. Андрей Михайлович Курбский: Просопографическое исследование и герменевтический комментарий к посланиям Андрея Курбского Ивану Грозному. Санкт-Петербург, 2007.
28. Auerbach I. Andrej Michailovic Kurbskij: Leben in osteuropäischen Adelsgesellschaften des 16. Jahrhunderts. München, 1985. Інге Ауербах опублікувала «Новий Маргарит» – величезну збірку проповідей Івана Золотоустого, що зберігається в бібліотеці міста Вольфенбюттель (Німеччина). Вона вважає, що ця збірка була укладена під керівництвом Андрія Курбського. Останній, на її думку, імовірно, був неписьменним (у сенсі вміння писати власноруч) на момент прибуття до Великого князівства Литовського і Руського, а навчився грамоти лише після 1568 року, коли почав вивчати латину. Тоді він підписував документи саме латиницею, ніколи не використовуючи кирилицю для підпису. При цьому дослідниця вважала, що в Курбського були помічники («літературні негри»), які й писали йому кириличні тексти. Тут уже справа читача оцінювати достовірність цієї гіпотези.
29. Кінан Е. Російські історичні міфи. Київ, 2001. С. 233. Єдиний оригінальний підпис Андрія Курбського знаходиться на одному з документів у бібліотеці Академії наук Литви. Він поданий латиницею «Andrej Jarosławski Kurpski ręką własną».
30. Про Андрія Ярославського див. : Janów J. Przyczynek do źródeł ewangeliarza popa Andrzeja z Jarosławia: przekład ruski pasji z Postylli M. Reja. Prace Filologiczne. Warszawa, 1931. Т. 15, №2. S. 119-162. У цій праці дослідник доводив, що текст «Страстей Христових» (пасії) у рукописному Євангелії попа Андрія з Ярослава (1585 р.) є перекладом на староукраїнську («руську») мову відповідного розділу з протестантської «Постилли» Миколая Рея. Також див. : Українсько-руський архів / Іст.-філософ. секція Наук. т-ва ім. Шевченка. Львів, 1911. Т. 7, ч. 3 : Описи рукописів Народного дому з колекції Ант. Петрушевича / зладив Іларіон Свенціцький. 1911. С. 1-18.

31. Кінан Е. Російські історичні міфи. С. 235, 238-239.
32. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. С. 3-18.
33. Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1903. Т. XIX. С. 477-982.
34. Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1882. Т. VII. С. 111-168.
35. Див. : Вилинский С.Г. Послания старца Артемия (XVI века). Одесса, 1906. Самі ж твори, які приписуються старцю Артемію, див. : Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1878. Т. IV. С. 1201-1448.
36. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. С. 19-52.
37. Про Скориненські видання і про їхнє поширення на українських землях буде мова йти далі.
38. Брати Мамоничі, Кузьми й Лука, організували у Вільно друкарню, яка діяла вкінці XVI – на початку XVII ст. Див. : Вознесенский А. Виленская типография Мамоничей во второй половине 1590-их гг. Белорусский сборник. Санкт-Петербург, 2021. Вип. 8. С. 57-64; Зернова А. Типография Мамоничей в Вильне XVII века. Книга. Москва, 1959. Т. 1. С. 167-223.
39. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. С. 63-64.
40. Галенчанка Г. Гарабурда Василь Михайлович. Вялікае Княства Літоўскае. Энциклапедыя: у 3 т. Мінск, 2005. Т. 1. С. 494-495.
41. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. С. 79-92, 97-102.
42. Про поширення протестантизму на Волині і загалом на українських землях у кінці XVI ст. див. : Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / Редкол: А.Колодний (голова) та ін. Київ, 2002. Т. 5. Протестантизм в Україні / За ред. П. Яроцького. С. 12-151.
43. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. С. 93-96.
44. Там само. С. 111-114.
45. Про це див. : Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів, 1975. С. 116.
46. Про ісихазм та його поширення на українських землях див. : Гарат І. Ідеї ісихазму в творчості острозьких традиціоналістів кінця XVI - початку XVII ст. Острог, 2019; Паславський І. Гисихія і рацію. Філософський світ української культури середніх віків і ранньомодерного часу. Львів, 2015.
47. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. С. 53-56.
48. Про переклади творів Іоанна Златоуста див. : Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI-XVI веков : каталог гомилий / составители : Е.Э. Гранстрем, О.В. Творогов, А. Валевилюс. Санкт-Петербург, 1998.
49. Письма князя А. М. Курбского к разным лицам. С. 103-105.
50. Skarga P. O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu. Wilno, 1577.
51. Тесленко І. А. Ким був «інославний і прелукавий Мотовило», автор неопублікованої відповіді на трактат Петра Скарґи «Про єдність Церкви Божої»? В орбіті християнської культури : науковий збірник / за ред. Ігоря Скочиліяса, Максима Яременка. Львів, 2020. С. 121-128.
52. Представлення Ісуса Христа як людини зустрічаємо в антитринітаризмі, зокрема в пізньому його відламі – соцініанстві. Про соцініанство див. : Ogonowski Z. Socinianism. History, Views, Legacy. Roma, 2021.
53. Про дихотомію влади й суспільства в європейській філософській думці див. : Бліхар В.С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії. Львів, 2013.
54. Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. Львів, 1906. Т. 5. С. 90-106.

Петро Кралюк, український філософ, письменник, публіцист; опубліковано у виданні РІСУ

Читайте також:

- **Наше минуле багатьом видається шерехом катастроф, пошуків себе й боротьби проти імперій. Де українцям шукати власних традицій?**
- **“Провина за нинішні релігійні конфлікти в Україні лежить виключно на проросійських архиєреях УПЦ МП”**
- **Почаїв - місце святості**
- **День слов'янської писемності і культури відзначають сьогодні в Україні**
- **Цінності під час Руїни: досвід українського святого Димитрія Туптала**
- **Євстратій Зоря: Спеціальна церковна операція**

 Share 0

Читайте «Аргумент» в **Facebook** и **Twitter**

Если вы заметили ошибку, выделите ее мышкой и нажмите **Ctrl+Enter**.

ВІДЕО

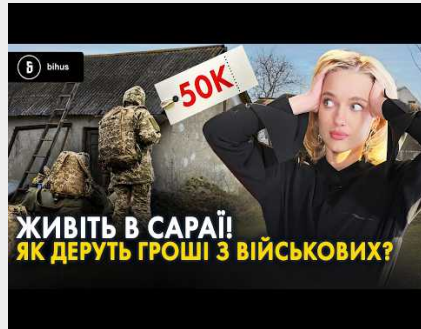
Про що не можна було жартувати в СРСР

HEAVY SHOT, VAMPIRE, NEMESIS: як «Баба Яга» б'є ок*пантів

Воюєш? Плати більше! 50к за оренду і космічні комісії: як виглядає ринок житла на фронті?

[Головна](#) [Про сайт](#) [Опитування](#)

© 2011 «АРГУМЕНТ»

Републікація матеріалів: для інтернет-видань обов'язковим є пряме гіперпосилання, для друкованих видань – за запитом через електронну пошту. **Посилання або гіперпосилання повинні бути розташовані при використанні тексту - на початку використовуваної інформації, при використанні графічної інформації - безпосередньо під об'єктом запозичення.** При републікації в електронних виданнях у кожному разі використання вставляти гіперпосилання на головну сторінку сайту argumentua.com та на сторінку розміщення відповідного матеріалу. За будь-якого використання матеріалів не допускається зміна оригінального тексту. Скорочення або перекомпонування частин матеріалу допускається, але тільки в тій мірі, якою це не призводить до спотворення його сенсу.

Редакція не несе відповідальності за достовірність рекламних оголошень, розміщених на сайті, а також за вміст веб-сайтів, на які дано гіперпосилання.

Контакт: uargumentum@gmail.com